

Сыдыкбаев Ч.М., Абдыкеримова А.А., Шадыев Б.М.

**СЫРТКЫ САЯСАТТА УЛУТТУК КЫЗЫКЧЫЛЫКТАР
ТҮШҮНҮГҮНҮН КАЛЫПТАНЫШЫ**

Сыдыкбаев Ч.М., Абдыкеримова А.А., Шадыев Б.М.

**ФОРМИРОВАНИЕ ПОНЯТИЯ НАЦИОНАЛЬНЫХ ИНТЕРЕСОВ
ВО ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКЕ**

Ch.M. Sydykbaev, A.A. Abdykerimova, B.M. Shadyev

**THE FORMATION OF THE CONCEPT OF NATIONAL
INTEREST IN FOREIGN POLICY**

УДК:327:3297:323.1(575.2)(104)

Бул макалада улуттук кызыкчылык түшүнүгүнүн саясий жактан институционалдашуусунун тарыхы, европалык окумуштуулардын бул багыттагы теориялык иштер чыгууларына орун берилген. Батыш Европа өлкөлөрүнүн тышкы саясатында улуттук кызыкчылыктарды коргоодогу мисалдарына токтолгон жана анын концепция катары таризделишинин этаптары каралган. Ошондой эле макалада тигил же бул мамлекеттин улуттук кызыкчылыктарынын тышкы саясат менен айкалышы жөнүндө сөз болот.

Негизги сөздөр: улуттук кызыкчылыктар, коопсуздук, тышкы саясат, эл аралык мамиле, улуттук коопсуздук, саясий реализм.

В данной статье рассмотрена история политической институционализации понятия национальных интересов и отведено место теоретическим разработкам европейских ученых в данном направлении. Также рассмотрены примеры защиты национальных интересов внешней политики Западно-Европейских стран и его этапы определения как концепции. Кроме этого в данной статье речь пойдет о взаимосвязи национальных интересов с внешней политикой тех или иных стран.

Ключевые слова: национальные интересы, безопасность, внешняя политика, международные отношения, национальная безопасность, политический реализм.

In this article, the concept of national interest politically institutionalized history of European scholars in the theoretical development of this area. Western European countries foreign policy of protecting national interests is provided as an illustration and concept design stages. Also in the article or in combination with national interests of this country's foreign policy will be discussed.

Key words: national interests, security, foreign policy, international relations, national security, and political realism.

Ар кайсы доорлордогу тигил же бул мамлекеттердин тышкы саясий стратегиясы азыр биз “улуттук кызыкчылык” жана “улуттук коопсуздук” деп атап калган түшүнүктөр менен аныкталат. Арийне бул категориялар улуттук мамлекеттүүлүк идеясы пайда болуп жана мамлекет тышкы дүйнө менен байланыш түзүүдө негизги бийлик ээси катары таанылган Вестваль системасы жаралгандан кийин гана түшүнүк же теория катары дааналана баштаган.

“Улуттук кызыкчылык” түшүнүгү илимий түрмөккө салыштырмалуу кеч кирген. 1935-жылы гана социалдык илимдердин Оксфорд энциклопедиясына

киргизилген. Бул түшүнүктүн калыптанышына салым кошкон ойчулдардын ичинен белгилүү америкалык теолог протестант Р.Нибуур менен тарыхчы Ч.Бирдге артыкчылык беришет. Ошондой эле “улуттук кызыкчылык” түшүнүгүн жаратуучулардын бири катары 1939-жылы “1919-1939-жж. Жыйырма жылдык кризис” деген аталыштагы китебин жарыка чыгарган англис тарыхчысы Э.Х. Каррды да атоого болот [2].

Өзгөчө экинчи дүйнөлүк согуштан кийин саясий реализм мектебинин калыптанышы менен улуттук кызыкчылык маселесине кызыгуу жарала баштаган.

Булардан тышкары “улуттук кызыкчылыктар” концепциясына бараандуу салым кошкон Дж.Кенан, У.Липпман, Г. Моргентау, Дж. Розенау, К.Уолтц, Э.Фернисс ж.б. болсо Европада бул багытка Р.Арон, П.Ренувен, Ж.Б.Дюрозель, Ф.Брайар, Р.Дебре кызыгуу менен мамиле кылып изилдөө жүргүзүшкөн.

Саясий реализмдин өкүлдөрү “улуттук кызыкчылыкты” баардык эле мамлекеттердин тышкы саясатынын пайдубалы же “тирөөч ташы” катары карашат. Алардын пикиринде: “эл аралык саясаттын чытырман токоюнда жол таап кетүүнүн жалгыз ишенимдүү жолу – күчкө негизделген улуттук кызыкчылык концепциясы. Реалист окумуштуулар: улуттук кызыкчылыка негизделген тышкы саясат кайсы бир универсалдуу моралдык принциптерди жетекчиликке алган тышкы саясатка караганда артыкчылыкка ээ дешет.

Улуттук кызыкчылык деген эмне? Анын маани-маңызы жана түзүмдүк көрсөткүчтөрү эмнеде? Анын мамлекеттик кызыкчылык менен кандай катышы бар? Улуттук кызыкчылыктардын улуттук коопсуздук менен өз ара байланышы эмнеде? деген ж.б.у.с. суроолор албетте туулушу мүмкүн. Ушул жана ушуга үндөш суроолордун тегерегинде илимий-саясий чөйрөдө жандуу дискуссиялар жүрүүдө.

Улуттук кызыкчылык – абстракттуу жана субъективдүү категория анткени, анын параметрлери тигил же бул коомдо өкүмдарлык кылган дүйнөтаанымга жана баалуулуктар системасына жараша аныкталат. Ушул себептен ага өтө так аныктама берүү кыйынга турат. Бирок, ар бир мамлекет эл аралык аренадагы өз ишмердүүлүгүн, согуштук аракеттерин улуттук кызыкчылыктарын коргоого болгон аракет катары түшүндүрүп актанаары бул факт.

Демек улуттук кызыкчылык – мамлекеттин кектөөлөрүн чагылдыруу, андап түшүнүү анын жашап кетүүсүнүн жана ишмердүүлүгүнүн өбөлгөсү [1].

Улуттук кызыкчылыктын реалдуулугу аны ишке ашыруу процессинде ачыкка чыгат. Бул процесс болсо өз кезегинде бекем эрке таянган башталышты жана мамлекет бул багытта алдыга койгон максаттарды ишке ашыра турган каражаттардын болушун талап кылат. Мындай көз караштан алганда тышкы саясатты улуттук кызыкчылыктарды ишке ашыруунун маанилүү каражаты катары саноого болот.

Жалпылап алганда “улуттук кызыкчылык” түшүнүгүнүн тигил же бул мамлекеттин же улуттун башка мамлекеттер, улуттар менен болгон мамилесинин контекстинде гана мааниси ачылат. Эл аралык аренада тигил же бул улутка мамлекет өкүлчүлүк кылат демек, эл аралык саясаттын лексиконунда улуттук кызыкчылык жөнүндө сөз болгондо эреже катары мамлекеттик кызыкчылыкты ал эми, тескерисинче мамлекеттик кызыкчылыкты айтканда улуттук кызыкчылыкты түшүнүү салтка айланган.

Бул жерде дагы бир белгилей кетүүчү нерсе укуктук мамлекет – бул аныкталган территорияда граждандык коомдун өзүн өзү саясий уюштурушу. Мындай сыпатта граждандык коомдун өзүн-өзү уюштурууга болгон кызыкчылыгы тышкы дүйнө менен байланышына трансформациялашкан улуттук кызыкчылык улуттук-мамлекеттик кызыкчылык менен айкалышкан.

Албетте, мында тигил же бул мамлекеттин эл аралык аренада өз улуттук кызыкчылыктарын алып жүрүүчү жана коргоочусу боло алган саясий кырдаал жөнүндө сөз болуп жатат.

Улуттук кызыкчылык ар бир эле мамлекеттин тышкы саясий стратегиясынын альфасы жана омегасы. “Мамлекеттин түбөлүк достору же түбөлүк душмандары болбойт, бирок түбөлүктүү кызыкчылыктары болот ошого жараша дос-душмандары аныкталат” деп туура айтылган. Улуттук кызыкчылыктарды ар бир эле мамлекеттин тышкы саясатынын уңгусу катары санаган саясий реализмдин өкүлдөрүнө кошулууга болот. Чынында эле эл аралык саясаттын “чытырман токоюнда” туура жолду таап бере турган жалгыз ишенимдүү жол күч менен айкалышкан улуттук кызыкчылык концепциясы эле.

Эл аралык аренада ар бир эле өзүн сыйлаган мамлекет кандай гана идеологиялык-моралдык жана башка түшүнүктөр болбосун, эгер алар улуттук кызыкчылыктарга дал келбесе четке кагышкан учурлар көп болот.

Карт тарыхта: кечээ айыгышкан элдешкис душмандар союздаштарга айланып, а бүгүнкү союздаштар душмандашкан тараптарга бир заматта айланган учурлар көп кездешет. Ушундай парадоксалдуу көрүнүштөрдүн артында улуттук кызыкчылык турат же тигил же бул өлкө улуттук кызыкчылык үчүн ошондой кадамга барат.

Мисалга, СССР менен АКШ Экинчи дүйнөлүк согушта антигитлердик коалициянын негизин түзү-

шүп, гитлердик Германиягы катуу сокку уруп жеңишти камсыз кылышкан. Бирок, экинчи дүйнөлүк согуштун бүтүшү менен геосаясатта кырдаал кардиналдуу өзгөрүүлөргө учурап, ар бири өз тарабынын улуттук кызыкчылыктарын ишке ашыруу үчүн тийиштүү шарттарда жана принциптерде эки ача жолго түшүшкөн.

Жыйынтыгында кечээки эле ажырагыстай көрүнгөн союздаштар келишкис душмандарга айланып баррикаданын аскердик-саясий каршылаш тараптарында калышкан.

Арийне, бири-бирине каршы турган державалар деле өздөрүнүн улуттук кызыкчылыктарын саясий-реализмдин духунда жетекчиликке алып тигил же бул эл аралык кырдаалда бир позицияны ээлеп бириге калышкан учурлар кездешет. Мисалга 1956-жылкы англо-франко-израилдик үчилтиктин Египетке каршы агрессиясында Советтер Союзу менен АКШ бир тандемге биригип, тигилердин агрессиясын сынга алып токтотууну талап кылышкан. Ошондой эле андан кийин 1970-жылдары кытай картасын пайдаланып, АКШ СССРге каршы басым жасаган. Ал эми СССР өз кезегинде кытай факторун жумшартуу үчүн Батыш менен биринчи кезекте Вашингтон менен мамилесин оңдоого аракет кыла баштаган.

Бул мааниден алып караганда “эски дос эстен кетпейт, жаңы дос баркка жетпейт” деген учкул сөз индивидге караганда мамлекетте өзгөчөлүккө ээ болуп саналат. Тарых көргөзгөндөй мамлекет үчүн геосаясий жаатан алганда бир беткей принцип мүнөздүү эмес. Ал эле эмес жалпы кабыл алынган моралдык-этикалык нормаларды жана принциптерди жетекчиликке алып өз кызыкчылыктарын курмандыкка чалууга барган ар кандай коомдук уюмдардан, саясий партиялардан, чиркөөдөн мамлекет кескин айырмаланып турат. Себеби мамлекет өз кызыкчылыгын көз жаздымда калтырышы кечирилгис нерсе жана жазып тайып мамлекеттик кызыкчылыктарын соодалап ал топтомго кайдыгер мамиле кылган бийликтин, өлкөнүн эртеби кечпи ооматы кетет.

Улуттук кызыкчылыкты түзүүчү негиздер.

Улуттук кызыкчылыктын негизинде мамлекеттин өзүн - сактап калуу деген императив жатат. Мында улуттук кызыкчылыктын контурлары көп жагынан ошол коомдун кызыкчылыктарын чагылдырган идеялар менен аныкталат десек болот. Ошол эле учурда ошол идеялар мамлекеттин өзүн өзү сактап калуу идеясысыз эч нерсеге арзыбай калат. Тигил же бул мамлекеттин суверинитетин, өз алдынчалуулугун сактоо жөндөмдүүлүгүнө шек келтире турган кооптуу параметрлердин топтому бар.

Улуттук кызыкчылыктардын концепциясын иштеп чыгууда ар бир эле мамлекет башка өлкөлөрдүн да өздөрүнүн мыйзамдуу кызыкчылыктары болоорунун мыйзамченемдүүлүгүн эске алуусу маанилүү. “Өзүңдү эр ойлосоң, өзгөнү шер ойло” деген кыргыз накылы буга үндөшүп турат. Мамлекеттер колдо болгон бардык каражаттарды жана ресурстарды колдонуп улуттук кызыкчылыктарын коргоого укуктуу. Андай шартта күч колдонуу же күч колдонууга ба-

сым жасап коркутуудан баштап зарылчылык туулса согуш ачууга чейин баруу менен (башка айла жок калганда) улуттук кызыкчылыгын коргой алат. Андай шартта Э.Канттын укуктук мамлекет менен граждандын өз ара мамилесинде колдонулган “Менин эркиндигим башка адамдын эркиндиги башталган жерде бүтөт” деген формулага таянган принцип колдонууга ылайыксыз болуп калат. Себеби, “Тигил же бул мамлекеттин улуттук кызыкчылыгы башка бир мамлекеттин кызыкчылыгы башталган жерде аягына чыгат” деп ойлоо туура эмес.

Эгер мындай болгон күндө да мамлекеттер бул принципке макул болушмак эмес. Анткени, улуттук кызыкчылыктарды коргоо, ишке ашыруу максатында болгон мамлекеттер аралык согуштарды жүйөлөө кыйына турмак.

Андай эки же андан көп мамлекеттин ортосундагы согуштар, конфликтер негизинен ошол өлкөлөрдүн бир эле объектиге, аймакка, жаратылыш ресурстарына, суу жана аба мейкиндигине байланышкан кызыкчылыктары тогошкон жерде башталат. Көпчүлүк мамлекеттердин тышкы саясий курсундагы улантуучулук дал ушул улуттук кызыкчылыктар феномени менен аныкталат. Айталы: акыркы 100 жылдыкта Орусияда үч режим алмашса да (Падышалык империя, СССР анан Россия Федерациясы) улуттук кызыкчылыктарды бекем коргоого багытталган тышкы саясат уланып келе жатат [3].

Ал эми, Америкада болсо эки партиялуу тышкы саясат деп өтө негиздүү түрдө бекеринен айтышпайт. Анткени, ал өлкөдө эки партиянын кайсынысы бийликке келбесин ар бири АКШнын улуттук кызыкчылыгы үчүн тикеден-тик турган тышкы саясатты улантат. Бекеринен тигил же бул жол менен саясий режимдер алмашкан мамлекеттерде жаңы жетекчилери мамлекеттин тышкы саясаты өзгөрүүсүз калаалары жарыялашпайт. Керек болсо эң ысык, ымалалаш союздаш мамлекеттер да бир гана улуттук кызыкчылыкты көздөгөнү чанда кездешет же жөн гана алардын улуттук кызыкчылыктары бирин бири толуктап турушу мүмкүн.

Мисалга Биринчи дүйнөлүк согуштан кийин Франция Версаль конференциясында өзүнүн союздаштары Германиянын андан ары экономикалык, согуштук-саясий держава катары кайра жаралбашына кепилдик бере турган чечимдерди чыгарышына жан үрөгөн. Арийне, Улуу Британия Франциянын андай сактануусун ашыкча кооптонуу деп баалап, ал талаптарды аша чапкан радикалдык аракет, андай кадамдар Улуу Британиянын улуттук кызыкчылыктарына караманча-каршы келет деп эсептеп колдогон эмес [2].

Геосаясатта улуттук кызыкчылыка байланышкан, убагында акыйкат чечим деп саналган кадамдар союздаш мамлекеттердин согушта жеңүүсүнөн кийин деле айрым өлкөлөр үчүн теңирден тескери жыйынтыка алып келген учурлар кездешет. Буга Версалдык тынчтык келишими айкын мисал болот. Версаль Келишими жеңилүү ызасын тарткан герман элинин

улуттук аң-сезимине тескери таасир этип басынткан жана таңууланган келишим катары кабыл алынган.

Дал ошол себептен улам Версал Келишими герман коомчулугунун калың катмарында реваншисттик маанайды жарткан жана немец эли бул келишимди да, кайзердик рейхти жоюунун жыйынтыгында келип чыккан Веймар Республикасын да кабыл туткан эмес. Ошентип, бул республиканын башкаруучу чөйрөсүнүн согуштан согушка чейинки аралыктагы негизги аракети Версаль Келишимин жокко чыгаруу болгон.

Жыйынтыгында Биринчи Дүйнөлүк согушта жеңген тарап да, жеңилген тарап да утулууга дуушар болгон. Дал ошол Версаль Келишимин жокко чыгаруу лозунгу менен Адольф Гитлер жана анын тарапташтарына өтө кыска аралыкта эң күчтүү заманбап армия түзүп мурункудан да масштабдуу кандуу Экинчи дүйнөлүк согуштун башталышына алып келген десек болот.

Реалдуу жана превраттык түшүнүктөгү улуттук кызыкчылыктарды коргоого берилгендик союздаштарды тандоодо мамлекет жетекчилерин диний жана идеологиялык берилгендикти жокко чыгарууга түрткөн. 1939жылы фашисттик Германия менен Советтер Союзунун ортосунда түзүлгөн белгилүү пакт буга айкын мисал болот. Гитлер менен Сталин келишкис идеологиялык каршылаштар болушкан. Ага карабай Польшаны бөлүп алууга байланышкан маселеде бул эки тоталитардык мамлекеттин улуттук кызыкчылыктары дал келгендиктен, алардын ортосундагы идеологиялык карама-каршылыктары да таасир эте алган эмес. Бирок, ал максаттары ишке ашаары менен бул эки душмандашкан мамлекеттер бири-бирин жок кылууну көздөгөн айыгышкан согушту башташкан [4].

Улуттук кызыкчылыктардын калыптанышы тааал экономикалык, социалдык, улуттук-психологиялык факторлор менен айкалышкан татаал жана узакка созулган тарыхый процесстерди өз ичине камтыйт. Мындай сапатта улуттук кызыкчылыктар коомдук тарыхый феномен болуп саналат да, ал феноменди алып жүрүүчүлөрдүн аң сезиминен көз карандысыз боло албайт. Улуттук кызыкчылыктар конкреттүү улуттун иденттүүлүгү менен тыгыз байланышта болот [4].

Албетте улуттук кызыкчылыктар концепциясын дүйнөлүк коомчулукта, өлкөлөрдө өз мамлекетиндин реалдуу ордун таанып билүүсүз элестетүү мүмкүн эмес. Мында геосаясий көрсөткүчтөр менен катар мамлекеттин ресурстук мүмкүнчүлүктөрү, өз ара толуктаган, конфликтешкен, ар түрдүү багыттагы түзүмдөр, кызыкчылыктардын, артыкчылыктардын, симпатиялардын, антипатиялардын кесилиш точкасы эске алынууга тийиш [4].

Ошондой эле мамлекеттин коопсуздугуна карата болгон кооптуу коркунучтун мүнөзүн жана келип чыгуу булагын так аныктап алуу зарыл. Анан албетте, мамлекеттин тышкы саясий чечимдерине карата башка мамлекеттердин мүмкүн болгон реакциясын четке кагууга болбойт. Мисалга экс-Президент

А.Атамбаевдин 2017-жылкы президенттик шайлоонун алдындагы Казахстан Президентинин адресине карата айтылган орой ойлору казак тараптын терс реакциясын пайда кылды. Балким, А.Атамбаев улуттук кызыкчылыкты көздөп өз элинин намысын коргоп коңшу өлкөгө опурулгандыр бирок, андан жүздөгөн ишкерлер, жүк ташуучулар жабыр тартканы жана ошондон кийин эки коңшу өлкөнүн ортосунда ажырым пайда болгону жашыруун эмес.

Арийне, түпкүлүгүндө андай сөздөрдүн чыгышына казак президенти Н.Назарбаевдин Кыргызстандагы президенттик шайлоого катышып жаткан фаворит талапкердин бирин кабыл алып батасын бергени, анын өлкөнүн ички ишине кийлигишүүсү катары кабылданып, ал талапкердин шайлоодо же-

ңишке жетишип калуу мүмкүндүгүнөн чочулоодон келип чыккан ички саясий күрөштүн геосаясат менен айкалышып кеткен бир көрүнүшү болду.

Адабияттар:

1. Акунов А.А. Кыргызстан эгемендик доорунда. - Бишкек, 2017.
2. Гаджиев К.С. Геополитика. Учебник 6-издание. Юрайт 2016.
3. Валертайн И. Анализ мировых систем и ситуация в современном мире. - СПб.: Университетская книга, 2011.
4. Жекшенкулов А. Борбордук Азиядагы жаңы саясий чоң оюн. Макала «Азия Ньюс», Май №12. - Бишкек, 2017.

Рецензент: д.филос.н. Джусупбеков А.А.
